

Ονοματεπώνυμο	Βορρίση Αθηνά , Φιλόλογος
Τάξη	Α΄ Λυκείου
Μάθημα και Ενότητα	Αρχαία Ιστορία : Α΄ και Β΄ αποικισμός σύνδεση με τα Αρχαία Ελληνικά: Θουκυδίδης,Κερκυραϊκά, διαθεματική προσέγγιση μέσω του μαθήματος της Φυσικής.
Στόχοι	Να γνωρίσουν οι μαθητές την Αρχαία Ελληνική Ιστορία στην οποία στηρίζεται ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, να συνδέσουν πληροφορίες από την Ιστορία με τις πληροφορίες από τα Αρχαία Ελληνικά. Συγχρόνως αξιοποιώντας τις γνώσεις από τη Φυσική να γνωρίσουν την τεχνογνωσία που διέθεταν οι αρχαίοι Έλληνες και να αποκτήσουν πληρέστερη εικόνα για την κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή στην αρχαιότηταⁱ. Ειδικότερα, στο μάθημα της Ιστορίας τα επιτεύγματα των νέων τεχνολογιών αλλάζουν τους τρόπους πρόσληψης του παρελθόντος από τους μαθητές. Οι αυτοματοποιημένες αναπαραστάσεις και η εικονική πραγματικότητα οπτικοποιούν πλέον το παρελθόνⁱⁱ, διαφοροποιούν το ρόλο του εκπαιδευτικού και προσανατολίζουν τη διδασκαλία της Ιστορίας σ' ένα «ανοιχτό» μάθημα με χαρακτηριστικά συγκεκριμένα.ⁱⁱⁱ
Τομείς διαφοροποίησης	1. Χρήση-αξιοποίηση επιστημονικού υλικού. 2. Χρήση ΤΠΕ (διαδραστικός πίνακας - ηλεκτρονικός υπολογιστής). 3. Εφαρμογή διαθεματικότητας. 4. Συμμετοχή μαθητών. 5. Αξιολόγηση.
Αξιολόγηση	Εξαγωγή συμπερασμάτων για περαιτέρω αξιοποίηση.
Συμπεράσματα και Προτάσεις	1. Θετική συνεισφορά στη μαθησιακή διαδικασία. 2. Πρόσληψη και συμμετοχή γνωστικού αντικειμένου από το σύνολο της τάξης. 3. Εκφρασμένη επιθυμία μαθητών για επανάληψη εγχειρήματος. 4. Αφορμή για προβληματισμό-ανατροφοδότηση.

Εισαγωγή

Το μάθημα της Αρχαίας Ιστορίας στην Α΄ τάξη του Λυκείου σχετίζεται άμεσα με το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών της ίδιας τάξης. Συγκεκριμένα οι ενότητες για τον Πελοποννησιακό πόλεμο και μάλιστα το Γ΄ βιβλίο του Θουκυδίδη στο οποίο περιγράφεται ο ρόλος της Κορίνθου ως ισχυρής πόλης της αρχαιότητας μπορούν να συνδυαστούν με την Ιστορία (ενότητα Β΄ αποικισμός) και την «ισχυρή» παρουσία της Κορίνθου στην αρχαιότητα. Παράλληλα, μπορούν οι μαθητές να κατανοήσουν την τεχνογνωσία που διέθεταν οι αρχαίοι Έλληνες την εποχή αυτή με την αξιοποίηση συγκεκριμένου εποπτικού υλικού (Τ.Π.Ε.: Παρουσίαση ταινίας του Θ.Π.Τάσιου, ομ.καθηγητή του Ε.Μ.Π., παραγωγή του Τεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδας, ΕΜΑΕΤ)) και παράλληλα να αξιοποιηθεί για τη διδασκαλία συγκεκριμένης ενότητας του μαθήματος της Φυσικής.

Στόχος είναι ο συνδυασμός των γνωστικών αντικειμένων από διαφορετικά επιστημονικά πεδία με σκοπό τη νοητή ανασύνθεση του παρελθόντος, τη διεύρυνση της σκέψης, την άσκηση της παρατηρητικότητας και τελικά την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας^{iv} των μαθητών^v, μέσω της προσφερόμενης γνώσης για την εποχή που μελετάμε^{1, 2}.

Ερέθισμα για τη διαθεματικότητα, δηλαδή το συνδυασμό των δύο επιστημών στη διδασκαλία (Φυσικής και Ιστορίας) για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων μαθησιακών στόχων, δόθηκε με αφορμή την προαναφερθείσα ταινία (animation) του καθηγητή του Ε.Μ.Π. Θ.Π.Τάσιου στην οποία αναπαρίσταται θέμα σχετικό με την κοινωνική και οικονομική ζωή στη συγκεκριμένη εποχή της αρχαιότητας.

Πιο αναλυτικά, η ταινία αναπαριστά τον τρόπο με τον οποίο τα εμπορικά πλοία περνούσαν από τον Κορινθιακό κόλπο στο Σαρωνικό κόλπο και το αντίστροφο προκειμένου να μεταφέρουν τα εμπορεύματά τους μέσω μιας πιο σύντομης «οδού». Ο «δίοικκος», είναι η

¹ « Η διαθεματικότητα στην ολοκληρωμένη της μορφή σημαίνει κατάργηση των διακριτών μαθημάτων και οργάνωση της σχολικής γνώσης γύρω από σημαντικά θέματα (βλ. Μασσαγγούρας, 2003). Επομένως, διαθεματικότητα σημαίνει *θεματική ή θεματοκεντρική προσέγγιση* της γνώσης και όχι διδασκαλία διακριτών αντικειμένων», Βλ. Αλεξάνδρα Χ. Κουλουμπαρίτση, Σύμβουλος Π.Ι., *Εφαρμογή της Διαθεματικής Προσέγγισης στα Προγράμματα Σπουδών στη Διδασκαλία και στα Σχολικά Βιβλία*, www.pi-schools.gr/lessons/meleti/articles/depps_neapaideia.doc, στις 13 Ιουλίου 2014.

² Βλ. και Γιώργος Γρόλλιος, *Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών και η σύγχυση γύρω από τη διαθεματικότητα*, http://users.sch.gr/filologos/index.php?option=com_content&task=view&id=52&Itemid=93, στις 13 Ιουλίου 2014, «...η διαθεματική [προσέγγιση] αρχίζει και τελειώνει με το πρόβλημα και το θέμα. Αυτά τα διαφορετικά οργανωτικά κέντρα πλαισιώνουν τη γνώση και της δίνουν διαφορετικό σημαντικό σκοπό (Beane, 1997, p.p.10-12, 19-28)».

διπλή γραμμή (αυλάκια) που σύρονταν τα πλοία πάνω στο έδαφος. Είναι ο τρόπος με τον οποίο ταξίδευαν τα εμπορικά και τα πολεμικά πλοία διασχίζοντας την ξηρά ανάμεσα στον Κορινθιακό και το Σαρωνικό κόλπο. Τα σημεία όπου γίνονταν η ανέλκυση και η καθέλκυση των πλοίων ήταν οι Κεγχριές και το Λέχαιον. Η συγκεκριμένη δραστηριότητα στην αρχαιότητα επέφερε οικονομικά οφέλη (πλούτο) στην Κόρινθο κυρίως λόγω των «διοδίων» που ήταν υποχρεωμένα τα πλοία να πληρώνουν για τη διέλευσή τους.

Τα ερωτήματα που επιχειρήθηκαν να απαντηθούν από την πλευρά της Ιστορίας είναι : 1. Πώς λειτουργούσε το εμπόριο στην αρχαιότητα στη συγκεκριμένη περιοχή; 2. Ποιες συνέπειες είχε στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου (της Κορίνθου) η ανάπτυξη του εμπορίου;

Από την πλευρά της Φυσικής επιδιώκεται να κατανοήσουν οι μαθητές την «τεχνογνωσία» της εποχής, για το σκοπό αυτό τα ερωτήματα ήταν σχετικά με τις δυνάμεις που αναπτύσσονταν στη διαδικασία ανέλκυσης και καθέλκυσης των εμπορικών πλοίων (σύνθεση δυνάμεων), πώς εμφανίζεται και πώς χρησιμοποιείται η δύναμη της τριβής (ενότητα: δυναμική στο επίπεδο).

Το διαθεματικό αυτό μάθημα πραγματοποιήθηκε^{vi} με τη συνεργασία των δύο εκπαιδευτικών (φυσικής και ιστορίας). Χρειάστηκαν δύο περίπου ώρες για την προετοιμασία και συζήτηση μεταξύ των καθηγητριών : εύρεση υλικού, προετοιμασία υλικού για τους συγκεκριμένους σκοπούς-στόχους, προσαρμογή του υλικού στη διδακτική ώρα, προετοιμασία πορείας της διδασκαλίας, προετοιμασία του φύλλου αξιολόγησης και είκοσι περίπου λεπτά για συζήτηση μετά τη διδασκαλία για την αξιολόγηση και ανατροφοδότηση του μαθήματος.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Οι μαθητές προετοιμάστηκαν στην τάξη τους από το προηγούμενο μάθημα για την έννοια και το νόημα της διαθεματικής διδακτικής διαδικασίας^{vii} και στη συνέχεια τους δόθηκε η οδηγία τη συγκεκριμένη (προγραμματισμένη) ώρα και ημέρα να μεταφερθούν στην αίθουσα του διαδραστικού πίνακα. Οι εκπαιδευτικοί είχαν φροντίσει, ώστε να μεταφερθεί (στο διάλειμμα) ο φορητός υπολογιστής με το συγκεκριμένο υλικό και να είναι ήδη έτοιμη η διαδικασία για την προβολή. Στην αίθουσα, με ευθύνη των εκπαιδευτικών υπήρχε χάρτης για τις ανάγκες του μαθήματος. Οι μαθητές είχαν επίσης ενημερωθεί για τη συμπλήρωση του φύλλου αξιολόγησης, που έγινε κατά τη διάρκεια των δέκα τελευταίων λεπτών της διδακτικής ώρας.

Η καθηγήτρια της Ιστορίας με τη βοήθεια του χάρτη δείχνει τον τόπο: Κόρινθος (Κεγχρεές-Λέχαιον), αναφέρει το χρόνο: κλασική αρχαιότητα (πριν και μετά) και μιλάει για το γεγονός (Β' αποικισμό, τους θαλάσσιους εμπορικούς δρόμους της Μεσογείου και τις ισχυρές οικονομικά πόλεις από το εμπόριο). Παράλληλα χρησιμοποιώντας τη μαιευτική μέθοδο και το διάλογο αξιοποιεί τις γνώσεις των μαθητών για να τους εισάγει ενεργά στη διαδικασία. Στη συνέχεια τους μιλάει για το «δίολκο» και τη διαδικασία που θα παρακολουθήσουν (ανέλκυση και καθέλκυση του πλοίου) και δίνει το λόγο στην καθηγήτρια της φυσικής για να παρουσιάσει τη δική της ενότητα και στη συνέχεια προβάλλεται η ταινία (animation) Παράλληλα επισημαίνονται συγκεκριμένα σημεία τα οποία αφορούν στο γνωστικό αντικείμενο της φυσικής (δυνάμεις κτλ.).

Οι μαθητές παρακολουθούν για είκοσι λεπτά τη διαδικασία ανέλκυσης και καθέλκυσης ενός εμπορικού πλοίου που μεταφέρει εμπορεύματα καθώς και το ταξίδι του στο «δίολκο». Το πλοίο, ενώ φτάνει στο λιμάνι πρέπει να ξεφορτωθεί από το φορτίο του για να «ελαφρύνει» και στη συνέχεια να «ξαρματωθεί» για να γίνει η ανέλκυσή του στο «δίολκο». Σύρεται πάνω στους αύλακες που έχουν χαραχθεί στον πλακόστρωτο δρόμο ο οποίος συνδέει το Λέχαιον με τις Κεγχρεές για να ακολουθήσει η διαδικασία της καθέλκυσης του πλοίου στη θάλασσα. Κατόπιν θα συνεχίσει το ταξίδι του από τη δύση (Μεσόγειο) προς την Κύπρο, όπου είναι ο προγραμματισμένος προορισμός του. Το είδος του ταξιδιού αυτού έχει να κάνει με μια συνηθισμένη εμπορική δραστηριότητα της εποχής, μεταφέρονται αμφορείς^{viii}.

Μετά την προβολή της ταινίας συζητάμε απορίες των μαθητών οι οποίοι φαίνεται να έχουν κατανοήσει την τεχνογνωσία στην αρχαιότητα, το ρόλο του εμπορίου για την οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής (διαχρονικό στοιχείο), την ισχύ των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών (διαχρονικό στοιχείο) έναντι των άλλων πόλεων – κρατών, την κοινωνική οργάνωση στην αρχαιότητα και τη διάρθρωση των κοινωνικών τάξεων μέσα σε μια τέτοια κοινωνία.

Τα τελευταία δέκα λεπτά οι μαθητές συμπληρώνουν τα φυλλάδια που αφορούν στη διδαχθείσα ενότητα από την Ιστορία-Αρχαία Ελληνικά (ένα φυλλάδιο) και τη Φυσική (ένα φυλλάδιο).

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ-ΑΝΑΤΡΟΦΟΔΟΤΗΣΗ

Οι σκοποί και στόχοι του μαθήματος, όπως φαίνεται στη συνέχεια, έχουν επιτευχθεί, αυτό γίνεται φανερό από τη συμπλήρωση των σχετικών φυλλαδίων, αλλά και από τις ερωτήσεις-

διαπιστώσεις των μαθητών μας. Οι μαθητές κατανοούν και εντυπωσιάζονται από τη λειτουργία της διαθεματικότητας, ενώ στην αρχή δυσκολεύονταν να κατανοήσουν πώς είναι δυνατόν να συνδυαστούν στη διδασκαλία δύο διαφορετικά μαθήματα. Αυτό αποδεικνύεται από την εκφρασμένη επιθυμία των μαθητών να επαναληφθούν τέτοια μαθήματα με φράσεις όπως «μακάρι να γίνονταν όλα τα μαθήματα έτσι» ή «πότε θα ξανακάνουμε τέτοιο μάθημα» κτλ. Η συζήτηση για το συγκεκριμένο μάθημα προκάλεσε το ενδιαφέρον στη συνάδελφο φυσικό εξειδικευμένη στην ειδική αγωγή και ζήτησε να παρακολουθήσει το επόμενο διαθεματικό μάθημα που θα γίνει στο δεύτερο τμήμα της πρώτης λυκείου. Εξέφρασε μάλιστα την επιθυμία να συνεχίσουμε την προσπάθεια δημοσιεύοντας τη διδασκαλία και τα συμπεράσματά της εξειδικεύοντας το συγκεκριμένο μάθημα μέσα από συμμετοχική παρατήρηση στην τάξη και ειδικές αναφορές για τη λειτουργία του μαθήματος σε παιδιά με ειδικές μαθησιακές ανάγκες (π.χ. αυτισμό).

Η συζήτηση που ακολούθησε μεταξύ των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στο μάθημα μετά από αυτό, έδωσε την ευκαιρία για ανατροφοδότηση και συνέχιση της προσπάθειας με σκοπό τη βελτιωμένη και συχνότερη εφαρμογή των μη παραδοσιακών μορφών διδασκαλίας στην τάξη.

ⁱ Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος δεύτερο, Αρ . Φύλλου 1562/ 27 Ιουνίου 2011.

ⁱⁱ Βλ. <http://www.ntokimanter.net/2013/03/diolkos-1500-xronia-animation.html>

ⁱⁱⁱ Βλ. *Διδακτική Αρχαίων Ελληνικών –Ιστορίας* , Α.Π.Θ.-Ο.ΕΠ.ΕΚ., Θεσσαλονίκη 2008

^{iv} Βλ. Μαίρη Καλαντζή και Bill Cope, *Learning by Design- Μάθηση μέσω σχεδιασμών*, μτφρ. Ευγενία Αρβανίτη, 20-23 Οκτ. 2005.

^v Βλ. σχετική νομοθεσία για το *Νέο σχολείο*.

^{vi} Βλ. ιστοσελίδα του σχολείου μας: <http://srv3-dide-v-ath.att.sch.gr/8gymchal/>

^{vii} « Έχει γίνει πλέον συνείδηση (ή πρέπει να γίνει) ότι η διεύρυνση των συνόρων και η εισβολή των νέων τεχνολογιών προσανατολίζουν και την εκπαίδευση στην αναπροσαρμογή του περιεχομένου αλλά και της μεθόδευσης της διδασκαλίας όλων των γνωστικών αντικειμένων. α) την καλλιέργεια κριτικής ικανότητας, μέσα από την αυτενέργεια και την προσωπική ενασχόληση των μαθητών με ζητήματα που άπτονται των ενδιαφερόντων και των ανησυχιών τους,

β) την έμφαση στο σεβασμό της ετερότητας με την προώθηση της γλωσσομάθειας, της μελέτης διαφορετικών πολιτισμών, της αντίληψης ότι ο σύγχρονος μαθητής είναι φορέας τόσο της εθνικής όσο και μιας υπερεθνικής ταυτότητας, του διαπολιτισμικού διαλόγου και της ανοχής του «άλλου»,

γ) την καλλιέργεια της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση,

δ) την έμφαση στη διαθεματική – ολιστική προσέγγιση των θεμάτων, στη διερευνήσή τους μέσω της μεθόδου *project*, στην προώθηση του κατευθυνόμενου διαλόγου, στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, στην άσκηση για αναζήτηση αιτιακών σχέσεων και κινήτρων ανθρώπινης δράσης.

Με αφετηρία τις προηγούμενες διαπιστώσεις, το βασικό ερώτημα είναι αν οι ισχύουσες εκπαιδευτικές πρακτικές στη χώρα μας συμβαδίζουν με τη νέα πραγματικότητα σε επίπεδο θεωρίας και πράξης. Στοιχεία για μια πρώτη απάντηση θα πρέπει να αναζητηθούν στα κείμενα του Υπουργείου Παιδείας (προγράμματα σπουδών και αναλυτικά προγράμματα), στα οποία διατυπώνεται η επίσημη εκπαιδευτική πολιτική (γενικές αρχές, σκοποί και στόχοι, περιεχόμενα, μεθόδευση διδασκαλίας), καθώς και στο λόγο που αρθρώνουν με δημοσιεύματά τους οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί, όπου κατατίθενται ποικίλες απόψεις (προβληματισμοί, προτάσεις, ερευνητικά δεδομένα) στο διάλογο που έχει ως στόχο τη σκιαγράφηση της πραγματικότητας ή την ανάγκη για αναμόρφωση του μαθήματος.

Στην πρώτη ομάδα κειμένων (ΥΠΕΠΘ, Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών 1998, Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών 2006, Βιβλίο Εκπαιδευτικού για την Ιστορία στην Γ' Γυμνασίου 2007: 11 κ.ε.) αναφέρεται ότι γενικοί σκοποί της διδασκαλίας της Ιστορίας, μεταξύ άλλων, είναι:

- 1) η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης,
- 2) η ενίσχυση της πολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών,
- 3) η κατανόηση και ο σεβασμός των διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων, η κατανόηση του «άλλου», η συνειδητοποίηση της έννοιας της ετερότητας.

Για την υλοποίηση των σκοπών αυτών:

- 1) επισημαίνεται ότι η σχολική Ιστορία γίνεται πλέον ολική, εξετάζοντας τις ποικίλες όψεις του ιστορικού πεδίου (γεωγραφική, τεχνολογική και οικονομική, κοινωνική και δημογραφική, πολιτική και πολιτισμική),
- 2) ενθαρρύνονται οι διαθεματικές προσεγγίσεις,
- 3) αντιμετωπίζεται το ιστορικό υλικό ως πρόβλημα προς διερεύνηση και όχι ως αφήγημα προς απομνημόνευση,
- 4) αποδίδεται μεγάλη σημασία στη χρήση των ιστορικών εννοιών,
- 5) μελετώνται ποσοτικά δεδομένα, για να φωτιστούν πτυχές της ζωής κοινωνικών ομάδων σε συγκεκριμένο τόπο ή χρόνο,
- 6) γίνεται αποδεκτό ότι η ιστορική κατανόηση από μέρους των μαθητών εξαρτάται από τη γλωσσική τους επάρκεια και από την εξοικείωση με την επιστημολογική ιδιαιτερότητα της ιστορικής επιστήμης,
- 7) αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στην αξιοποίηση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών,
- 8) μεθοδεύεται η διδασκαλία του μαθήματος με τρόπους που στοχεύουν στην αύξηση του ενδιαφέροντος των μαθητών και την ενεργητική συμμετοχή όλων στη διδακτική διαδικασία (π.χ. περιορισμένη αφήγηση, οργανωμένος διάλογος, κριτική προσέγγιση – επεξεργασία πηγών, εκπόνηση ατομικών ή ομαδικών εργασιών, βιωματική προσέγγιση, χρήση εποπτικών μέσων, αξιοποίηση των εφαρμογών της πληροφορικής, εκπαιδευτικές επισκέψεις) και, τέλος,
- 9) ελέγχεται η απόκτηση ιστορικών γνώσεων και η ανάπτυξη δεξιοτήτων εκ μέρους των μαθητών με την αξιοποίηση και των τριών μορφών αξιολόγησης (διαγνωστική, διαμορφωτική, αθροιστική). Για μια ουσιαστικότερη, μάλιστα, αξιολόγηση (δηλώνεται ότι η αξιολόγηση δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά αποτελεί κυρίως μέσο ανατροφοδότησης της διδασκαλίας), η οποία θα συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας διδασκαλίας, προτείνονται διάφορες μορφές δραστηριοτήτων και ασκήσεων (π.χ. ασκήσεις χρόνου, σε σχήμα άστρου, διαμόρφωσης ιστορικής σκέψης, εμπειρικής προσέγγισης ιστορικών εννοιών, κριτικής προσέγγισης πρωτογενών και δευτερογενών γραπτών πηγών, απόδοσης σημασίας της υλικής πηγής, προσέγγισης εικαστικού έργου).

Από τις προηγούμενες επισημάνσεις είναι προφανές ότι στα επίσημα κείμενα του Υπουργείου επιχειρείται μια άλλη, σύγχρονη θεώρηση του σκοπού και της μεθόδευσης διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας. Υιοθετούνται βασικές αρχές της ιστοριογραφίας του 20^{ου} αιώνα και σύγχρονες τάσεις της Διδακτικής Μεθοδολογίας του μαθήματος της Ιστορίας, ενώ εκφράζεται η προσδοκία ότι θα μνηθούν οι μαθητές στην ηθική της κατανόησης και του σεβασμού της διαφοράς, στην απροκατάληπτη γνωριμία «με τον Άλλο, το Άλλοτε και το Άλλο» και σε διαδικασίες που δημιουργούν μακροπρόθεσμα τον υπεύθυνο και ενεργό πολίτη. Οι προτεραιότητες, δηλαδή, που διατυπώνονται στο ισχύον πλαίσιο για τη διδασκαλία της Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση δεν υπολείπονται των σύγχρονων τάσεων που καταχωρίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία^{vii}.

Στην ελληνική βιβλιογραφία, από την άλλη πλευρά, ποικίλα σύγχρονα δημοσιεύματα, θεωρητικά κυρίως, καταθέτουν το δικό τους προβληματισμό για το μάθημα της Ιστορίας και τη διδασκαλία του στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ανάμεσα σ' αυτά επισημαίνονται: η αρθρογραφία σε εκπαιδευτικά περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας, οι προτάσεις – δοκιμές διδασκαλίας του μαθήματος που έχουν αναρτηθεί σε διάφορους δικτυακούς τόπους, οι μελέτες – θεωρητικές εργασίες σε εξειδικευμένα στην Ιστορία επιστημονικά περιοδικά και, τέλος, η παρουσίαση πορισμάτων διδακτικής έρευνας. Ειδικότερα». Βλ. *Διδακτική Αρχαίων Ελληνικών – Ιστορίας*, Α.Π.Θ.-Ο.ΕΠ.ΕΚ., Θεσσαλονίκη 2008

^{viii} Βλ. <http://www.youtube.com/watch?v=XEnz2CJTfbE>,
<http://www.youtube.com/watch?v=D0Qy8Zcx1XA> <http://www.youtube.com/watch?v=uh7dJBcn9Ak>